

Evoliucinė etika: žmogaus altruizmo ištakų paieškos

Grita Skujienė

Vilniaus pedagoginis universitetas
Etikos katedra
Studentų g. 39, LT-2009 Vilnius
Tel. 75 49 30; El. paštas Grita.Skujiene@gf.vu.lt

Žmogų visuomet jaudino moralės fenomenu pasireiškiančio žmogaus unikalumo problema. Šiuos metus, kai vis nauji biologijos mokslų faktai patvirtina evoliucijos teoriją, būtina analizuoti mokslo apie gyvybę metodologines problemas, suvokti, ką „genai ir natūrali atranka“ [26, 122] gali pasakyti apie visa tai, kas žmogų leidžia vadinti žmogumi, t. y. apie moralės, religijos, muzikos ir kt., tiksliau, apie kultūros esmę. Šis suvokimas leidžia moksliskai pagrįsti etiką ir teisingai suvokti bei interpretuoti moralinio elgesio esmę, jo kilmę ir vaidmenį visuomenėje. Toks suvokimas atskleidžia ribas, iki kurių žmogus gali pakilti bei tobulėti, ir iš dalies paaiškina mūsų moralės ydas. Kartu filosofinis biologijos pagrindų ištakų, prielaidų ir perspektyvų apmąstymas padeda įvairiopa suvokti žmogų. Šią filosofinę pasaulėžiūrą, paremtą mokslo faktais ir rezultatais, geriausiai atskleidžia etika.

Šiuolaikinė evoliucinė etika apibendrina įvairių mokslų – filosofijos, teologijos, biologijos, psichologijos – žinias apie žmogų, taip pat apibendrina pozityvizmo, humanizmo, evoliucionizmo, biologinio redukcionizmo pagrindinius teiginius, juos analizuoja ir jais grindžia evoliu-

cinės etikos teoriją, kuri moralinės motyvacijos pagrindų laiko evoliucionuojančią žmogaus prigtį.

Kai ši etinės minties kryptis susiformavo Vakarų Europoje, jos atstovai Č. Darvinas, H. Spenceris buvo susilaukę ir lietuvių tyrėjų dėmesio [15]. Vėliau, dominuojant katalikiškai (tarpukariu) ir marksistinei (tarybiniu periodu) minčiai, ši kryptis nebuvo plėtota. Altruizmo fenomenai daugiau dėmesio pradėjo skirti psichologai, o pastaraisiais metais pasirodė Č. Kalandos teminis leidinys „Altruizmas“ [15], kuriame nagrinėjama ir evoliucinė etika. Šiame straipsnyje autorė stengiasi sistematinti ir pateikti evoliucinės etikos koncepciją apie žmogaus altruizmo atsiradimą, įsitvirtinimą bei aprašką kaip tam tikrą gairę tolesniems tyrimams.

Kadangi moralės fenomeną evoliucionistai tiesiogiai sieja su altruistinių – egoistinių dispozicijų santykiu, galima išskirti šiuos pagrindinius straipsnio klausimus: kokia altruizmo reikšmė dorovei atsirasti ir žmogaus gyvenimui? Ar altruizmas yra tik žmogui būdingas reiškinys? Kaip jis atsirado ir evoliucionavo žmonių sąmonėje ir visuomenėje? Kokį vaidmenį žmonių gyvenime vaidino įgimti polinkiai ir instinktai?

I. Evoliucinė etika: altruizmo samprata

Evoliucinės etikos požiūris į žmogų dvejopas: pirma, realiai suvokiama, kad žmogus – biologinė būtybė ir jo, kaip ir visų gamtos būtybių, išgyvenimas priklauso (ypač savo ankstyvosios raidos stadijomis, pvz., Orinjako kultūros – kromanjoniečiai, 20 000–30 000 m. pr. Kr. iki 3000 m. pr. Kr.) nuo gamtos dėsnų: antra, pripažįstama, kad žmogus išsiskyrė iš kitų gyvų būtybių savo protu, kuris, anot E. Finko, „turi lemtingą polinkį skverbtis per visas ribas, prarasti save sandūroje su neištiriamybe, pamiršti savo apibrėžtumą ir pretenduoti į utopišką visažinystę“ [9, 78]. Tik proto dėka žmogus gali būti dvasingas, moralus, kultūringas ir t. t. Kadangi žmogus savo šaknimis yra biologinė būtybė, ieškoma žmonių ir gyvūnų elgesio analogijų ir šiomis analogijomis grindžiami kai kurie evoliucinės etikos teiginiai. Galbūt todėl filosofus kartais trikdė altruizmo fenomenas, kai jis priskiriamas ne tik žmogui, kuris operuoja gėrio ir blogio sąvokomis, bet ir kitiems gyvūnams. Evoliucinėje etikoje „altruizmo“ samprata praplečiama biologine samprata: *altruizmas* – tai socialiniai tarpusavio pagalbos veiksmai, praplečiantys evoliucines galimybes ir reprodukcinę sėkmę. Bendra žmogui ir gyvūnams yra tik tai, kad jie gali „aukotis“ kitam. Tokiais atvejais evoliucinė etika kalba apie *altruizmą* metaforiškai [22, 37], kitaip tariant, plačiaja prasme.

Apie kooperaciją ir pagalbą vienas kitam, kaip apie natūralios atrankos įtvirtintą elgesį evoliucijos procese, pirmasis prabilo Darwinas veikale „Rūšių atsiradimas natūralios atrankos būdu“ [6]. Šią mintį vėliau plėtojo daugelis Darwinio pasekėjų. Darwinio amžininkas Spenceris altruizmo sąvokai ir sampratai skyrė nemažą veikalų dalį. XX a., analizuodama šiuos klausimus,

susiformavo ištisa subdisciplina – socio-biologija.

Altruizmas (pranc. *altruisme*, lot. *alter* – kitas) – tai pasiaukojantis rūpinimasis kitų žmonių gerove [25, 46]. Šį terminą pirmą kartą pavartojo O. Comte, jį priešpriešindamas egoizmui (pranc. *egoisme*, lot. *ego* – aš), t. y. *meilei sau* [25, 1525], kitais žodžiais tariant, – elgesiui, siekiančiam asmeninės naudos, gerovės, neatsižvelgiant į kitų žmonių poreikius. Spenceris altruizmą apibrėžia kaip veiksmus, „dėl kurių išsaugomi palikuonys ir palaikoma rūšis“ [29, 123], ir pabrėžia, kad tiek gyvūnų, tiek žmonių pasaulio altruizmas yra tos pačios prigimties – tai „kūno dalies praradimas“ [27, 124].

Altruistinius veiksmus jis suskirsto į tris grupes. Pirma, *fizinis* altruizmas, kai psichinių aktų dar nematyti (pradedant, bestuburiais, pvz., infuzorijos dalijasi pusiau, o baigiant žemėsniais stuburiniiais, pvz., žuvų nerštas). Antra, *automatinis* altruizmas, būdingas paukščiams ir žinduoliams, pasireiškiantis, pavyzdžiui, kai kyla grėsmė jaunikliams, ir pastangomis juos apsaugoti arba jauniklius praradusių gyvūnų liūdesiu. Trečia, *sąmoningas* altruizmas, būdingas žmonėms. Jis dar vadinamas *nuolatinium*, nes padeda žmonėms išsaugoti šeimą ir visuomenę. *Sąmoningą* (nuolatinį) altruizmą H. Spenceris dar skirsto į neigiamą ir teigiamą. *Neigiamas* – tai, kai kitų individų poreikiai pripažįstami tik iš baimės sulaukti keršto ar atpildo. *Teigiamas* – kai kitų individų poreikiai pripažįstami gera valia ir priklauso nuo šių veiksmų: a) kiekvienas stengiasi elgtis teisingai; b) visi rūpinasi, kad vieni piliečiai elgtųsi teisingai su kitais; c) kiekvienas palaiko ir sustiprina tuos faktorius, kurių veikimu pasireiškia teisingumas; d) asmeninė gerovė kokių nors mastu aukojama dėl socialinės gerovės.

Spenceris [29] atskleidžia, kaip pamažu šeimos altruizmas progresuoja* į socialinį altruizmą. Tai vyksta pagal tokią schemą: kai pasiaukojimas šeimai pereina į pasiaukojimą giminei ir genčiai, pastarasis perauga į pasiaukojimą visuomenei iš giminingų genčių, kol visuomenėje atsiranda pagarbos ir draugiškumo jausmas kiekvienam žmogui (t. y. socialinis altruizmas). Spencerio nuomone, kiekvienas, patyręs tėvų ar kitų žmonių meilę ir aukojimąsi dėl jo, stengsis taip pat elgtis ir su kitais. Spenceris pabrėžia monogaminės šeimos vaidmenį socialiniam altruizmui atsirasti. Jo nuomone, jei dauguma šeimų valstybėje yra nemonogaminės, o poligaminės, tai toje valstybėje nebus ir aiškaus socialinio altruizmo pasireiškimo.

Akivaizdu, kad Spenceris žmogiškąjį altruizmą pagrindžia tiek žmogaus biologine prigimtimi – įgimtu tėvystės ir motinystės jausmu bei jo įtaka elgesiui, tiek žmogaus socialine terpe – auklėjimu šeimoje bei visumenės vertybėmis.

II. Altruizmas ir egoizmas – pagrindinės evoliucinės etikos kategorijos

Egoizmo ir altruizmo santykis XVII–XVIII a. etinėje literatūroje aiškinamas trejopai:

- 1) egoizmas individo sąmonėje, nuosekliai mažstant, savaime pereina į altruizmą;
- 2) altruizmas atsiranda visuomenės mąstyme, o paskui virsta individų įsitikinimu;
- 3) egoizmas ir altruizmas iš pat pradžių glūdi žmogaus prigimtyje [31, 164].

Spenceris teigia, kad altruizmas ugdėsi vienu metu su egoizmu: tie patys paveldimi pokyčiai,

* Pastaruoju metu kritikuojama pažangos samprata ir manoma, kad tiek šiuolaikiniai, tiek *ikiindustrinės* kultūros žmonės pasižymi tomis pačiomis moralinėmis savybėmis [21, 38].

kurie leido individui geriau išsaugoti palikuonis. Kiekviena rūšis plito taip, kaip sugebėjo panaudoti savo privalumus: pirmiau egoistiškai (užimdama tam tikrą nišą, nukonkuruodama tos pačios rūšies individus), o vėliau – altruistiškai (rūpestingiau ir geriau prižiūradama ir augindama palikuonis). Jei individai buvo pernelyg altruistiški, jie patys nusilpdavo ir žūdavo, o jei pernelyg egoistiški – palikdavo mažai palikuonių ir pamažu išmirdavo. Kaip apibendrino Spenceris, „kiekviena rūšis nuolat atsikrato nenormaliai egoistiškų individų, o kartu ir nenormaliai altruistiškų individų“ [30, 124].

Pastaruoju metu evoliucinės etikos šalininkai sutartinai teigia, kad ir altruistinės, ir egoistinės intencijos glūdi giliai dabartinio žmogaus prigimtyje kaip paveldimos ypatybės, kurių pasireiškimas iš dalies priklauso nuo visuomenės, kurioje gyvena individas. Dabartinių žmonių aukojimasis ekstremaliomis sąlygomis – tai senovinio rūšies, populiacijos, giminės bendruomenės išsaugojimo poreikio pasireiškimas. Todėl sociologai altruizmą kildina iš rūšies evoliucijos ir laiko jį grupinės atrankos rezultatu: išliko tos grupės, kurios nariai aukojosi grupės labui.

Taigi ir altruizmas, ir egoizmas sėkmingai veši žmonių sielose, ir, kaip teigia evoliucinės etikos teorija, jie abu įsitvirtino ir išliko žmogaus prigimtyje natūralios atrankos būdu. Tai pagrindinės kategorijos evoliucinės etikos teorijoje; joms aiškinama visa moralės atsiradimo istorija.

III. Altruizmo evoliucija gyvūnijos pasaulyje

Darwino [6] žodžiai apie atranką kaip *labiauusiai prisitaikusių išlikimą* ir apie *kovą už būvį* neretai buvo suprantami neteisingai: kaip *kova visų prieš visus*. Tuo tarpu atranką nusako ne tendencija *sunaikinti kuo daugiau priešų*, o tenden-

cija *palikti kuo daugiau palikuonių*, kitaip tariant, sėkmingai perduoti genus kitai kartai.

Gyvūnų pasaulyje pastebimas reiškinys, kad kuo sudėtingesnė gyvūnų elgsena ir kuo jis didesnis, tuo mažiau palikuonių sulaukia ir, norėdamas išlikti, turi labiau jais rūpintis.

Beje, evoliucijos vienetas yra populiacija, o ne atskiri nariai. „Individas negali evolucionuoti“ [16, 25]. Vyksta tik grupinė atranka.

Sociobiologai pasiūlė du altruizmo genezės modelius. Pirmas – tai *gimininė atranka*, arba *gimininis altruizmas (kin selection)*. Natūraliomis sąlygomis organizmui biologiškai naudingiau daugintis pačiam, tačiau, esant kritinei situacijai, gali būti daug naudingiau padėti daugintis giminiejiems individams netgi savo gyvybės kaina, t. y. pasiaukotivardan kitų gėrovės. Šis reiškinys ir buvo pavadinta *gimininė atranka*, arba *gimininiu altruizmu* [7; 27; 33]. *Gimininės atrankos* klasikinis pavyzdys yra plėvasparnių elgsena. Sociobiologas V. D. Hamiltonas įrodė, kad pasiaukojantis bičių, skruzdžių, kamanių darbininkių elgesys motinėlių atžvilgiu (altruizmas) yra tiesiogiai nulemtas *gimininės atrankos* [12].

Antra – tai *abipusis altruizmas (reciprocal altruism)*, kai „aš padedu kitiems ir savo ruožtu tikiuosi pagalbos iš kito tada, kai man jos reikės“ [23, 98]. R. L. Triversas analizuoja tris *abipusio altruizmo* pasireiškimo atvejus [32]: 1) kai altruistas automatiškai rizikuoja savimi dėl bet kurių populiacijos narių; 2) kai altruistas savimi rizikuoja tik dėl artimų giminaičių; 3) kai altruistas rizikuoja dėl kitų altruistų (sugebančių atsilyginti tuo pačiu). Pirmuoju atveju *altruizmo genai* pasmerkti *išnykti*; antruoju – *altruizmo genai* turi tendenciją plisti, ypač jei rizika maža; trečiuoju atveju – atranka tuo intensyvesnė, *altruizmo genai* sklisis tuo plačiau, kuo

dažniau būtybės atsiduria situacijose, kuriose joms reikalinga pagalba.

Visais šiais atvejais atrankos kryptis ir intensyvumas priklausys nuo daugelio veiksnių. Visų pirma nuo rūšinės individo gyvenimo trukmės: pavyzdžiui, jei pelytė išgyvena vos vieną sezoną, jai *altruizmo genai* buvę nebuvę, tuo tarpu drambliams, išgyvenantiems apie 40 metų, *altruizmo genai* – jau aktualus reiškinys. Kuo ilgesnė individo gyvenimo trukmė, tuo daugiau šansų naudingai „panaudoti“ *abipusio altruizmo* genus – tikimybė susitikti bėdoje su išgelbėtoju didėja. Antra, atrankos kryptis ir intensyvumas priklausys nuo individų teritorinio pasiskirstymo: kuo grupių tam tikrame ploto vienetu daugiau, tuo *altruizmo genai* naudingesni grupių tarpusavio kovose. Trečia, nuo grupės dydžio: kuo mažesnė grupė, tuo labiau išgyvenimas priklauso nuo šių genų. Ketvirta, nuo plėšrūnų tankio: kuo plėšrūnų daugiau, tuo dažniau tenka vieniems kitus saugoti ir išpėti (pvz., išpėjantis paukščių riksmas, pamačius besiantinantį plėšrūną).

Apibendrinant reiktų pasakyti, kad gyvūnų pasaulyje pasitaikančios altruizmo raiškos formos nepriklausomai nuo jų sudėtingumo ir psichikos pasireiškimo yra gyvybės išlikimo esminė priežastis. Kartu akivaizdu, kad tik tarp aukščiausią intelekto lygį pasiekusių bendruomeninių gyvūnų (pvz., šimpanzių, dramblių) ir tik retai galima stebėti *sąmoningo altruizmo*, būdingo žmogui, užuomazgų.

IV. Žmonių raidos biologiniai ypatumai, paskatinę altruizmo atsiradimą ir įsitvirtinimą

Rusų genetikas V. Efroimsonas (1908–1989) apskaičiavo, kad, jei viena žmonių karta gyveno apie 25 metus, mus nuo mūsų protėvio žvėries

skiria tik 10 000 kartų [8, 45]. Genetiniu – evoliuciniu požiūriu tai yra labai nedaug. Kaipgi žmogus per tokį trumpą laiką pasiekė tokį lygį ir kultūrą?

Kad iš beždžioniškų protėvių atsirastų toks socialus gyvūnas, koks yra žmogus, neišvengiamai reikėjo atrankos griežtai sąlygota kryptimi su griežtai sukoreliuotais pokyčiais. Svarbi preadaptacija buvo požymiai (griebianti ranka ir puiki erdvinė vaizduotė), paveldėti iš gyvenusių medžiuose protėvių.

Žmogaus evoliucijoje išskiriamos šios pagrindinės koreliacinės-adaptacinės ypatybės:

1) cerebralizacija ir intensyvi protinė veikla bei smalsumas aplinkiniam pasauliui;

2) vaikščiojimas dviem kojom ir išsilaisvinusios priekinės galūnės;

3) socialinė struktūra ir bendradarbiavimo sudėtingėjimas;

4) ilgesnis vaikystės periodas ir ilgesnis rūpinimasis palikuonimis;

5) vis labiau abstrahuojanti komunikacijos sistema – kalba;

6) kūrybiškumas ir saviraiškos noras.

Sudėtingai sąveikaudamos šios ypatybės lėmė didelius adaptacinius pranašumus. Šalia instinktyvaus abipusio prieraišumo, atsirado socialinės normos. Greta genetinės informacijos perdavimo iš kartos į kartą sistemos, susiklostė nauja kultūrinė tradicijų sistema. Pereinamojo periodo pabaigos senovės žmogus galėjo aktyviai veikti savo evoliuciją. Nustatyta, kad pitekanthropai (prieš 500–200 tūkst. metų) medžioklėse jau naudojo labai sudėtingą ryšių ir koordinacijos sistemą, kurios neįmanoma suvokti be vienaip ar kitaip išplėtos etinės sistemos [8, 43].

Taigi kas paskatino altruizmo atsiradimą ir įsitvirtinimą?

Visų pirma ryškus poreikis kooperuotis ir bendradarbiauti: „Žmogus tegalėjo išgyventi tuo atveju, jei jis susitikdavo ir pradėdavo bendradarbiauti su kitu žmogumi, taip pat linkusiu bendradarbiauti“ [2, 131]. Kitu atveju žmogui grėsė pražūtis, nes, kaip teigė vokiečių filosofas A. Gehlenas, žmogus nei fiziškai, nei psichiškai nepritaikytas prie aplinkos, išskyrus jo išmonę bei kūrybiškumą. Būdamas vienišas, žmogus turėjo labai nedaug šansų išlikti – jis nebūtų galėjęs vienu metu ir medžioti, ir rūpintis bei saugoti palikuonis, ir apsirengti bei pasirūpinti bent primityviausiais buties daiktais ir t. t. Tik gyvulys gerai funkcionuoja savo aplinkoje ir prisitaikęs viskuo – nagais, ragais, klausa, uosle, regėjimu, patikima kūno danga, reikiamu pajėgumu, puikia orientacija bei instinktais.

Čia paminėtos aplinkybės patvirtina sociobiologų siūlomą *abipusio altruizmo* modelį. Hominidai gyveno tokiomis sąlygomis, skatinusiomis *abipusio altruizmo* plėtrą: ilga gyvenimo trukmė, gyvenimas nedidelėmis, stabiliomis socialinėmis grupėmis su ilgai trunkančia tėvų globa, pailgėjęs vaikystės periodas ir pailgėjusi rūpinimosi palikuonimis trukmė, konkurencinė kova dėl išlikimo.

Abipusio altruizmo sistemos raidai labai svarbi galėjo būti pagalba prieš akivaizdoje: pagalba sergantiems ir sužeistiems, mažiems ir seniems; dalijimasis ištekliais (maistu, ginklais ir patyrimu) [8, 55]. Šie altruistiniai aktai galėjo lengvai įsitvirtinti genofonde, nes altruistas pernelyg nerizikavo ir dažniausiai likdavo gyvas. M. Ruse'as apibendrina: „Mes sulaukiame biologinės sėkmės tik dėl to, kad veikiame' ndrai – sutartinai“ [22, 37].

Kodėl ir kaip pailgėjo vaikystė ir rūpinimosi palikuonimis trukmė? Tai susiję su išvardytais biologinėmis žmogaus ypatybėmis, ypač ce-

rebralizacija ir vaikščiojimustačiomis bei su tuo susijusiomis ypatybėmis [8, 49]. Pirma, kūdikio galvutė pasidarė per didelė, kad dėl vaikščiojimo stačiomis pasikeitus dubeniui moteris galėtų jį pagimdyti. Tai veikė *mažagalvių* vaikų su menka kaukole (kuriai reikėjo labai didėti ir kaulėti tolesnio vystymosi laikotarpiu) ir su nesubrendusia nervų sistema (kuri taip pat pradėjo ilgokai vystytis po gimdymo) atsiradimą. Paulyginkime: beždžionių naujagimių smegenys sudaro apie 70 proc. suaugusiųjų svorio, o žmonių naujagimių – tik apie 23 proc. suaugusiojo smegenų svorio. Antra, nesubrendusi nervų sistema lėmė ir nesubrendusią fizinę konstituciją: žmonių vaikai ilgai nevaikšto, tuo tarpu daugelio žinduolių vaikai sugeba vaikščioti nuo pat gimimo momento. Šie sukoreliuotos palaiptinės cerebralizacijos padariniai vis labiau stiprina palikuonių išgyvenimo priklausomybę nuo bandos, grupės, genties ir šeimos sugebėjimo saugoti.

Šiuo atveju pritvirtinamas sociobiologų pasiūlytas *gimininės atrankos* modelis.

Vadinasi, ilgą paleolito ir neolito periodą, kai moterys gimdydavo po 10–15 vaikų, o išgyvendavo po du tris, genčių išgyvenimas ir plitimas priklausė nuo tinkamos palikuonių apsaugos ir gynybos, nepertraukiamo jų maitinimo ir rūpinimosi jais. Reikėjo ne tik tėvų pasiaukojimo ir drąsos, bet ir stipraus genties draugiškumo jausmo, prisirišimo prie visų vaikų bei nėščių moterų gynimo bei saugojimo. Išgyveno tik tos gentys, kurių minėtos savybės, esant nuolatinei plėšrūnų užpuolimo grėsmei, buvo tapusios tiesiog refleksais, nes turėjo suveikti akimirksniu. Trečia, buvo gyvybiškai svarbus ulaukti kuo daugiau palikuonių. Šiuo atveju atranka veikė originaliai: daugumos žinduolių seksualumas griežtai sezoniškas, o žmonėms šis apribojimas

buvo panaikintas tolimoje praeityje. Dėl to jaunikliai pradėjo gimti pačiu netinkamiausiu metų laiku, o tai dar labiau sustiprino jų išgyvenimo priklausomybę nuo *altruistinio* suaugusiųjų rūpinimosi jais.

V. Prigimties, auklėjimo ir aplinkos įtaka altruizmo raiškai

Evoliucinės etikos kūrėjai neatmeta sociokultūrinės (ypač auklėjimo bei socialinės aplinkos) įtakos formuojantis socialinei dorovei, tačiau kartu pabrėžia ir atskleidžia prigimtinės galios įtaką žmogaus individualiai moralei atsirasti ir formotis žmogaus evoliucijos procese.

Ilgą laiką mokslo sferose buvo diskutuojama, kas labiau lemia žmogaus psichikos ir asmenybės raidą (o kartu ir altruistinio elgesio pasireiškimą) – prigimtis ar socialinė aplinka, kurioje žmogus gyvena. Biogenetinės krypties atstovai (E. L. Ihorndike, 1918, A. Gesselis, 1938, G. Revesz, 1952) teigė, kad visagalė yra prigimtis, o sociogenetinės krypties atstovai (J. Dollard, 1932, L. Vygotskis, 1936, J. B. Watsonas, 1940) išaukštino socialinės aplinkos įtaką [4, 92–93].

Daug psichologų (A. Gučas, A. Valonas, L. Rubinšteinas, K. Otto ir kt.) pabrėžia, kad biologinės ir socialinės sąlygos veikia psichinę raidą ne tiesiogiai, o per vidines vaiko aktyvumo apraiškas ir jo išorinės veiklos ypatybes [19]. Aplinka čia yra tik tiek svarbi, kiek ji skatina vaiką veikti tam tikra kryptimi.

V.1. Paveldimos informacijos realizacijos plastiškumas

Spenceris suformulavo prielaidą, kad žmogaus genotipo gelmėse glūdi ne tik gebėjimas mąstyti, bet ir sugebėjimas skirti gerį ir blogį. Savo

laiške D. S. Miliui Spenceris rašo: „Aš laikauosi tos nuomonės, kad Moralė, t. y. vadinamasis mokymas apie teisingą elgesį, privalo nustatyti, kaip ir kodėl vieni elgesio tipai yra pavojingi, o kiti – naudingi. Gera ir bloga negali būti atsitiktinis reiškinys, bet neabejotinai kyla iš daiktų prigimties“ [28, 57].

Jei įsigilinsime į C. Jungo (1875–1961) psichologinę teoriją, psichiką aiškinančią kaip savireguliacinę sistemą, kuriai kryptį suteikia įgimti natūralūs siekliai, Spencerio mintis neatrodys tokia išskirtinė. Jungas teigia, kad žmogaus psichika sudaryta iš kelių autonominių, bet tarpusavyje susijusių sistemų: sąmonės, asmeninės ir kolektyvinės pasąmonės. Per daug nesigilinant į šias sistemas, aišku, kad vieną sistemą (sąmonę) lemia mąstymas, intuicija, jausmai ir jutimai, t. y. asmeninio patyrimo ir išorinės kultūros santykio apmąstymas, kitą sistemą (asmeninę pasąmonę) lemia nesąmoningas asmeninio patyrimo saugojimas ir *asociacinis prisiminimas* (jį Jungas vadina kompleksais), o trečią sistemą lemia *asociacinės* (o tai yra ne kas kita kaip genetinis paveldas) žmonijos patirties saugojimas, kitaip ją dar būtų galima pavadinti prigimtiniais polinkiais. Pagal šį grupavimą sugebėjimas skirti gėrį ir blogį paveldimas per kolektyvinę pasąmonę, o tai patvirtina Spencerio mintį.

Biologijos mokslų laimėjimai pateikė naujų faktų šioms hipotezėms pagrįsti. Genetika įrodė, kad normali psichinė veikla (taip pat sugebėjimas skirti gėrį ir blogį, polinkiai elgtis altruistiškai ir kt., t. y. normali etinių reakcijų ir mąstymo sistema) įmanoma tik tuomet, kai normaliai funkcionuoja šimtai ir tūkstančiai genų. Mąstymas degraduoja iki oligofrenijos (silpnaprotystės) lygio arba pradeda pasireikšti psichikos anomalijos, kai paveldimos įvairios chromosomų aberacijos arba homozigotiškumas.

Atliekant įvairius tyrimus, paaiškėjo, kad viena požymi paprastai sąlygoja visa grupė genų, kurie skirtingomis aplinkos sąlygomis reiškiasi dalimis. Vadinasi, nemaža užprogramuoto etinio paveldo dalis laikinai lieka nerealizuota, pvz., dėl nutrūkusių kurių nors kultūrinių stimulių perdavimo, o kita dalis, priešingai, sustiprėja. Schemiškai bet kuris požymis reiškiasi keturiais etapais: 1) paveldimos programos etapu; 2) jautrumo periodu; 3) raidos kelio nustatymo periodu; 4) požymio pasireiškimo etapu.

Vertėtų prisiminti sociobiologų hipotezę apie *epigenetines taisykles*: kad žmogaus psichikoje egzistuoja tam tikros rūšies įgimtų apribojimų užuomazgų (su atitinkamu fiziniu smegenų substratu), kurios veikia mūsų mąstymą [23, 98]. E. Wilsonas ir C. Lumsdenas teigia [20], kad yra dvejopos *epigenetinės taisyklės*. Vienos, pirminės, veikia automatinius nervų sistemos procesus, vykstančius nuo sensorinės filtracijos iki suvokimo, – remdamiesi jomis, mes sugebame išskirti vienos savybės privalumus kitos savybės atžvilgiu ir rinktis *kultūrgenus* (t. y. bet kurią kultūrinės informacijos vieneta, pvz., kokią nors religijos koncepciją, dorovinę normą ir t. t.). Kitos, antrinės, veikia per informaciją, jaudinančią jutimo organus ir suvokimą, pvz., incestinio barjero atveju egzistuoja genetinė tendencija garantuoti lytinio domėjimosi jausmo tarp artimai nuo mažens augintų vaikų nebuvimą (tai nukreipta į brolių-seserų santykius, tačiau tai galioja ir kartu auginamiems „netikriems“ broliams ir seserims). Iš esmės tai nėra paprastas genetinis mechanizmas, priverčiantis mus priešintis brolių ir seserų kraujomaišai.

Atkreiptinas dėmesys ir į faktą, kad genų ekspresija pasireiškia skirtingu laiku: dalis genų pradeda veikti iš karto po gimimo, kiti įsitrau-

kia tam tikru ontogenezės metu, pvz., antriniai lytiniai požymiai išryškėja ne iš karto po gimimo, o apie 11–14 metus.

Todėl galima teigti, kad skirtingomis istorinėmis epochomis žmogaus altruistiniu paveldu realizuojasi tik prisitaikymo pobūdžio tos epochos etinio kodekso dalis: realizacija auklėjimo ir visuomenėje egzistuojančių socialinių sąlygų. Antra, altruistinių dispozicijų pasireiškimas per ontogenezės periodą skirtingas: mažo vaiko dispozicijų ekspresija *svaržyta*, nes išgyvenimas priklauso nuo juo besirūpinančiųjų altruizmo, vėliau, padedant kultūriniais stimulams – auklėjimui ir socialinei aplinkai, sąlygojamas altruistinių dispozicijų pasireiškimo pobūdis ir intensyvumas, o galutinai altruistiniai požymiai pasireiškia žmogui subrendus.

V.2. *Impresingo problema*

Wilsonas [33] atkreipė dėmesį į etiologijoje gerai žinomą *imprintingo* faktą. Jį atskleidęs K. Lorenzas 1970 m. buvo apdovanotas Nobelio premija [18]. Tai pirmų valandų po gimimo jautrumo periodas, kai susiformuoja individo orientacijos ir išorinių stimulų įsiminimas, pvz., lytinio partnerio atpažinimo orientacija, homingas (gimimo vietos įsiminimas), *sekimo* reakcija ir kt. Skirtingų gyvūnų rūšių *imprintingo*, kaip individo orientacijų ir jautrumo įvairiems išoriniams stimulams (akustiniams, vizualiniams, olfaktoriams) periodas, gali nesutapti. Tai įrodo, kad *imprintingas* – unikalus paveldimas sugebėjimas.

Efroimsonas atkreipė dėmesį ir į faktą, kad, norėdami suvokti asmenybės raidos istoriją, psichologai įvairiausiais būdais (per sapnus, hipnozė ir kt.) stengiasi atskleisti žmogų labiausiai paveikusius potyrius, taip pat su tais potyriais susijusias asociacijas ir nuostatas. Taip pat buvo pastebėta, kad naujos idėjos ir išradimai

geriausiai suvokiami ir įsimenami jaunystės periodu, o pagyvenusiems žmonėms (galbūt net pasąmoniškai) susiformuoja nesuderinamumo su naujomis žiniomis psichologinis barjeras [8, 78–85].

Apibendrinęs šiuo faktus, Efroimsonas pasiūlė naują sąvoką *impresingas*, analogišką Lorenco pasiūlytai – *imprintingas*. *Impresingas* – tai stiprių ir asmeniui svarbių poveikių ir potyrių stresinis išgyvenimas, kurių veikiamas besiformuojantis žmogus sąmoningai ar pasąmoniškai orientuojasi atitinkama kryptimi, atsižvelgiant į stresinio išgyvenimo išsprendimą. *Impresingas* besiformuojančią asmenybę veikia *jautriais periodais*. Anot Efroimsono, kad *genumo jausmai* (o kartu ir altruizmas) pasireiškų suaugusiam žmogui, jie turi būti *pažadinti* dar kūdikystėje [8, 80]. Akivaizdu, kad tuo metu ypač svarbus šeimos faktorius, todėl vertėtų prisiminti Spencerį, teigusį, kad altruistiniam elgesiui visuomenėje pasireikšti būtina monogaminė šeimų egzistavimas [27, 125]. Pilnos monogaminės šeimos (tėvo ir motinos buvimas) faktorius žmogaus ugdymuisi svarbus dvejopai: psichologinis komfortas motinos sąmonėje (kai šeimoje yra meilė ir atidumas) sąlygoja sveiko bei harmoningo vaiko gimimą bei teigiamą *imprintingą* ir gerumo jausmų (tarp jų ir altruizmo) *pažadinimą* vaiko asmenybėje (kitaip tai dar vadinamas visuomenės dorovinių normų įdiegimu auklėjant). Šis *pažadinimas* vyksta per *impresingus*. Tai gali būti kažkokie pirmieji pastebėjimai – gerumo, pasiaukojimo ir meilės ar žiaurumo ir neteisybės aktai, išgyventi perskačius knygą, pažiūrėjus filmą, įsijautus į meno kūrinį ar po pokalbio su asmeniui reikšmingu žmogumi, išgyvenus stresinį gyvenimo įvykį ar panašiai.

Apibendrinant reiktų pasakyti, kad nuo žmogaus genotipo ir *impresuojančių* išgyvenimų pri-

klauso individuali etika (o ne visuomenėje priimtos ir nusistovėjusios elgesio normos) ir žmogaus potencialiai sugebėjimai atlikti gerus ar blogus poelgius. Normaliomis sąlygomis asmenybės ugdymuisi svarbų altruistinių poveikį turi tvirtos, meile pagrįstos monogaminės šeimos egzistavimas, per kurią veikia pirmieji teigiami *impresingai*. *Impresingas* aiškiai parodo, kad genotipas būtinas, bet nepakankama sąlyga natūralioms emocijoms, tarp jų ir altruizmui.

V.3. Psichikos ontogenezė ir altruistinės dispozicijos pasireiškimas

Psichikos ontogenezė – tai individuali tam tikro individo psichikos raida su jos genetinė programa, prasidedanti vaisiaus užsimezgimu ir pasibaigianti kūno mirtimi [4, 106]. Iš esmės tai yra įgimtų žmogaus galių (tarp jų ir altruizmo) išsiskleidimas per bendrą proto, kūno, jausmų ir dvasinį tobulėjimą, atskiram asmeniui prisitaikant prie aplinkos. Intensyviausia raida vyksta kūdikystėje – vaikystėje – jaunystėje, kai žmogus ugdomi ir bręsta fiziškai. Šiuo laikotarpiu išskiriamos būtinos psichikos raidos sąlygos [4, 107]: 1) pakankamas viso organizmo ir galvos smegenų žievės susiformavimas; 2) suaugusiųjų (tėvų) rūpinimasis ir pagalba; 3) įgimtas vidinis vaiko aktyvumas, leidžiantis keisti aplinkybes ir atskleisti savo kūrybiškumą; 4) vaiko asmeniška veikla; 5) socialinė-kultūrinė aplinka.

Psichologų L. Kolbergo, W. Damondo ir J. Eisenbergo atlikti tyrimai rodo [5], kad vaikų moralinio samprotavimo raida, kaip viena psichikos pasireiškimo sričių, bei altruistinio elgesio suvokimas ir pasireiškimas yra sudėtingas ir įvairus procesas. Jų tyrimai paneigė biheviolistų teiginį, kad moralinė raida, o kartu ir altruistinis elgesys priklauso tik nuo bausmių, skatinimo ir paklusnumo autoritetui. Minėti

veiksmai tik koreguoja ar nukreipia viena ar kita linkme (pagal socialinę ir kultūrinę aplinką) psichikos raidą.

Altruizmas yra įgimtas elgsenos polinkis, pasireiškiantis, kūdikiui gimus, ne iš karto. Žmogaus altruistinių ir egoistinių genų ekspresija taip subalansuota, kad kūdikystėje ir ankstyvojoje vaikystėje žmogaus išgyvenimas tiesiogiai priklauso nuo egoistinių genų ekspresijos – sugebėjimo priimti kitų žmonių altruistinių elgesį. Žmogus pirmiausia turi suvokti save, savo poreikius ir kaip tuos poreikius patenkinti, kitais žodžiais tariant, – įsisąmoninti egoistines reikšmes ir išmokti jas patenkinti. Daug vėliau, apie 7–10 metus, *paruošiama dirva* altruizmui reikštis, nes ugdomi naujas psichikos sugebėjimas – empatija [34, 291]. Empatija pagrįstas elgesys yra tikrai altruistiškas, nes empatija pagrįsti sprendimai reiškia norą pasidalyti su kuo nors ar padėti kitam, nelaukiant sau iš to konkrečių gėrybių ar pritarimo.

Vienų žmonių empatija ypač ryškesnė, kitų – mažiau ryški, tretiems gali ir visai nepasireikšti. Atrodo, kad šis psichikos sugebėjimas yra iš dalies prigimtinis (priklauso nuo temperamento), o iš dalies priklauso nuo sąmoningo noro suprasti kitą žmogų. Kad tas noras atsirastų, vaikas turi augti tokioje šeimoje, kurioje gailėstinumas, užuojauta, pagarba, meilė, aukojimasis dėl kito ir panašios altruistinės savybės pasireikštų kiekvieną dieną. Evoliucinės etikos atstovai turbūt pridurtų, kad tai turėtų būti tvirta monogaminė šeima, o altruistinė elgsena toje šeimoje – tai veiksnys, pažadinantis prigimtines altruistines dispozicijas.

Vėliau noras suprasti kitą žmogų ir noras jam padėti vis labiau ima priklausyti nuo socialinės aplinkos. Kognityvinės raidos teoretikai atskleidė, kad ir vaiko socialinių normų suvokimas pri-

klauso nuo asmens kognityvinių ir perspektyvos supratimo įgūdžių bei skirstomojo teisingumo, t. y. vaikas vertina savo paties ir kitų aplinkinių veiklą ir mėgina nustatyti, kiek teisingi yra socialiniai mainai ir pagal tai pats veikia. Pagal evoliucinės etikos terminologiją altruizmo forma – tai *abipusiškas altruizmas*. Taigi *abipusiško altruizmo* raidai ir išraiškai didžiausią įtaką turi socialinė ir kultūrinė aplinka.

Šalia šios altruizmo formos, nuo to momento, kai vaikas save įsisąmonina (atranda savo „Aš“), galima pastebėti ir kitą biologinio altruizmo formą, pasireiškiančią *nepotizmu* (savo giminių protegavimu) ir *ksenofobija* (priešiškuumu ir net neapykanta *svetimiems*) [14, 164]. Ši biologinio altruizmo forma dėl auklėjimo ir mokymo kinta – įgauna abstraktesnę prasmę ir pasireiškia ne tik giminei, bet ir didesnei visuomenei, religinei ar politinei grupei. Todėl tuos kitus, kuriems reikia rodyti priešiškuumą, jau lemia ne biologija siaurąja prasme, bet kultūriniai veiksniai.

Tačiau altruistinė genų ekspresija ties šiuo žmogaus raidos periodu nesustoja ir vėliau pasireiškia motinystės ir tėvystės altruistine elgsena – rūpinimusi savo vaikais bei aukojimusi dėl jų kritinėse situacijose. Iš dalies tai aukščiausia *nepotizmo* išraiška. Normaliomis sąlygomis šio altruizmo išraiška irgi priklauso nuo socialinės ir kultūrinės aplinkos bei asmens santykio su ja. Aplinkos įtaka altruistinio elgesio išraiškai pasireiškia jau nuo to momento, kai vaikas atsiranda iščiose: ar motina atsisako savo įpročių, kuriuos visuomenė laiko kenksmingais kūdikiui, ar ne, ar tėvas ir aplinkiniai skiria išskirtinį dėmesį ir nuolat yra pasiruošę pagelbėti nėščiajai, ar ne ir pan.

Galima teigti, kad žmonių įgimtos altruistinės dispozicijos pasireiškimas skiriasi: vieni

žmonės linkę aukotis, kiti prieš tai turi viską gerai apmąstyti – su kokia rizika tai susiję, kokios galimos pasekmės, ir tada nuspręsti, verta ar ne aukotis, ir treči – linkę bet kokia kaina vengti aukojimosi. Tik pirmoji grupė žmonių yra tikrieji altruistai, kitaip tariant, jų altruistinės dispozicijos vyrauja egoistinių dispozicijų atžvilgiu, antruoju atveju altruizmo ir egoizmo raiškos yra apylygiai ir šiuo atveju daug įtakos turės aplinkos faktoriai, trečiuoju atveju – vyrauja egoistinės dispozicijos, ir jų ribojimui visuomenėje sukurti įvairūs teisingumo mechanizmai. Psichologai tai dažniausiai įvardija kaip saugos poreikio ir altruistinių normų konflikto išsprendimą. Kaip teigia Lorenzas, laukiniam žvėriui natūraliomis sąlygomis nekyla konfliktas tarp prigimtinių polinkių ir privalomo elgesio, nes viskas automatiškai vyksta individo ar rūšies gerovei [19, 176]. Tuo tarpu žmogui nuolat kyla dilema: ar jis gali elgtis pagal savo instinktyvius polinkius nekenkdamas, nelauždamas savo paties sukurtų visuomeninio elgesio normų.

Kokie prigimtiniai ir visuomenės sąlygoti asmenybės faktoriai turi įtakos altruistinio elgesio pasireiškimui?

Visu pirma tai genetinis paveldas: altruistinių ir egoistinių dispozicijų santykis (kaip minėta anksčiau), temperamentas, ypatingi sugebėjimai – empatija, padedanti suvokti kito žmogaus būseną, pakankama fizinė jėga, leidžianti įvykdyti norimą altruistinį aktą, jautrumas, polinkiai ir gabumai. Kaip teigia Dž. Guilfordas [11], žmones pagal nepriklausomus vienus nuo kitų sugebėjimus, reakcijos greitį ir psichiką tektų suskirstyti į daugybę piramidžių. Guilfordas jų suskaičiuoja net 120. Tačiau gyvenime elgesį lemia tų sugebėjimų kombinacija [3], kuri ir išreiškia įgimtą dispozicijų kryptį.

Antra, tai adekvatus savo įvaizdžio suvokimas ir sugebėjimas kontroliuoti aplinką [10]. Adekvačiai save vertinantys asmenys orientuoti į savęs aukštinimą ir yra linkę rizikuoti, kad pagerintų savo įvaizdį, ir mažiau rūpinasi galimomis neigiamomis pasekmėmis [30, 12]. Šiuo atveju pagalbos nesuteikimas būtų neigiama informacija apie save, iššūkis savigarbai, o to siekiama išvengti. Pasitikėjimą savimi dar labiau didina sugebėjimas kontroliuoti aplinką, t. y. sugebėjimas kontroliuoti veiklos aplinkybes. A. Bandura [1] kontrolę apibrėžia kaip asmens įvertinimą, kad tam tikras elgesys sąlygos atitinkamas pasekmes. M. Seligmanas [24] pabrėžia reagavimo ir rezultatų atitikimą – atsitiktinis elgesio ir pasekmių atitinkamas ryšys sukuria kontrolės nebuvimo jausmą: žmogaus savigarbai yra labai svarbios ne tik objektyvios kontrolės sąlygos, bet ir žmogaus suvokimas, kad jis kontroliuoja situaciją, t. y. vadinamoji *iliuzinė kontrolė* [17].

Trečia, tai žmogaus atsakomybės jausmas. Žmogaus atsakomybės jausmą didina jo socialiniai vaidmenys, pvz., medicinos sesuo įvykus avarijai jausis atsakinga suteikti nukentėjusiems pagalbą. Atsakomybė siejasi su elgesio padariniais, kuriuos numatydamas žmogus pasirenka elgesį. Kuo atsakomybės jausmas stipresnis, tuo daugiau žmogus linkęs kitam padėti.

Ketvirta, tai emocijos stebint kritines situacijas, skatinančios altruistinį poelgį. A. Krohne [13] įvedė priešinimosi stiliaus (coping mode) sąvoką, apibūdinančią reakciją į tokį stebėjimą: vengimą (kognityvinės priešinimosi strategijos, nukreiptos į pavojaus signalų sukeltų emocijų mažinimą) arba aitrinimą (priešinimosi strategijos, nukreiptos į nenumatyto neigiamo įvykio tikimybės sumažinimą ir išankstinį *atsarginių* planų kūrimą).

Emocijos, stebint kritinę situaciją, gali žmogų ne tik paskatinti „priešintis“, bet ir sutrikdyti bei paskatinti „vengti“ tokių situacijų, t. y. žmogaus sąmonėje gali kilti saugos poreikio ir altruistinių normų konfliktas. Situacija žmogui gali būti ir fiziškai, ir socialiai nesaugi, ir priimtinausia jam atrodo nesikišti – jis išsigąsta ir bijo rizikuoti. Žmogus stengsis susikurti saugią aplinką, vengdamas rizikingų sprendimų.

Įvairūs stebėjimai ir tyrimai įrodė, kad konkrečioje, pagalbos reikalaujančioje situacijoje įgimtoms altruistinėms dispozicijoms pasireikšti turi įtakos pačios situacijos ypatumai, asmeniui svarbios grupės įtaka ir asmenybės individualūs sugebėjimai, žinios ir pastangos [30, 142–146].

Taigi galima išskirti dvi asmenybę veikiančias faktorių grupes: prigimtines (genetinis paveldas ir emocijos, susijusios su psichikos veikla) ir kultūrinės (atsakomybės ir savo „Aš“ suvokimas), kurios labiausiai veikia altruistinio elgesio pasireikšimą.

Apibendrinant išdėstytus faktus ir mintis apie ontogenetinį altruizmo pasireikšimą, galima pasakyti, kad:

1) *abipusiškam altruizmui* pasireikšti yra būtinas *pažadėjimas*;

2) įgimtos altruistinės dispozicijos padeda reikštis ir veikia skirtingais griežtai apibrėžtais žmogaus ontogenetinio ugdymosi laikotarpiais (pvz., empatinis elgesys, nepotizmas ir ksenofobija, motiniška ir tėviška instinktyvi elgsena, instinktyvus noras padėti kenčiančiam);

3) *automatinis altruizmas*, būdingas paukščiams ir žinduoliams, žmonių pasaulyje su kalbos atsiradimu abstrahuojamas ir tampa mūsų moralinio ir socialinio, t. y. *sąmoningo* altruizmo pradmeniu: mes instinktyviai jaučiame, kaip reikėtų elgtis, tačiau savo elgesį turime nuolat kon-

troliuoti ir apmąstyti – ar jis neprieštarauš mūsų asmeninems nuostatomis, vertybinei orientacijai bei visuomenėje priimtomis elgesio normoms.

Išvados

1. *Biologinis altruizmas*, būdingas visų gyvų organizmų bendrijoms, yra mūsų moralinio ir socialinio altruizmo pradmuo: mes turime tvirtai įgimtus altruistinės elgsenos polinkius, kuriuos kalba apgaubiamo ideologijomis (religiškai ar pasaulietiškai motyvuotomis dorovės normomis), pastarosios tuos polinkius lyg atstoja, bet tik iš dalies.

2. Sudėtingėjant žmogaus sąmonei, instinktyvus prigimtinis žmogaus noras padėti kiekvienam ištiktam nelaimės ir bet koku nelaimės grėsmės atveju vis labiau slepiamas, t. y. stengiamasi atsižvelgti į objektyvias ir subjektyvias situacijos ypatybes ir nustatyti, ar tikrai verta

gaišti laiką ir aukotis – pagelbėti. Pradedama atsižvelgti į vis daugiau vertingumo faktorių ir randama vis daugiau priežasčių, kodėl atsakoma teikti pagalbą iki kraštutinio savo atsakomybės sumažinimo – paliekant gelbėjimo darbus oficialioms valstybinėms tarnyboms.

3. Tos altruistinės ypatybės, kurios per amžius susiklostė ir įsitvirtino žmogaus prigimtyje per natūralią atranką, susilpnėjus šios atrankos poveikiui ir stiprėjant kultūros bei socialinių veiksmų įtakai, visuomenėje vis rečiau pasitaiko: žmogus pradeda prarasti prigimtinis polinkius, tokius kaip nuoširdumas, gailestingumas, vienintelės meilės troškimas, teisingumas ir sąžinė bei kitas su altruizmu susijusias savybes. Tai skatina žmonių susvetimėjimą, konformistinę dorovės normų laikymąsi ir depresiškai veikia žmonių psichiką: didėja vienišumo, gyvenimo beprasmybės, nerimo jausmų.

LITERATŪRA

1. Bandura A., Human Agency in Social Cognitive Theory // American Psychologist. 1989, vol. 44, p. 1175–1184.
2. Boorman S. A., Lewitt P. R. Group selection on the boundary of a stable population // Theoretical Population Biology, 1973, vol. 4(1), p. 85–128.
3. Brackn H. Humangenetische Psychologic. 1969, Bd 1/2, S. 409–561.
4. Butkicnė G., Kepalaitė A. Mokymasis ir asmenybės brendimas. Vilnius, 1996.
5. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. Санкт-Петербург, 1997.
6. Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора. Москва, 1927.
7. Dawkins R. The Selfish Gene. Oxford: Oxford University Press, 1976.
8. Эфроимсон В. П. Генетика этики и эстетики. Санкт-Петербург, 1995. С. 3–107.
9. Fink E. Alles und Nichts. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1959.
10. Folkmann S. Personal Control and Stress and Coping process: a Theoretical Analysis // J. Personality and Social Psychology. 1984, vol. 46, p. 839–852.
11. Guilford J. P. The nature of human intelligence. N. Y., 1967. P. 1–538.
12. Hamilton W. D. The Genetical Evolution of Social Behavior // Journal of Theory of biology. 1964, N 7, p. 1–52.
13. Hock M., Krochne A. W. Coping Dispositions and the Processing of Ambiguous stimuli // Personality and Social Psychology. 1996, vol. 70, N 5, p. 1052–1066.
14. Yčas M. Apie biologiją. Kaunas, 1994, p. 158–165, 306–410.
15. Kalcnda Č. Altruizmas. Vilnius, 1996.
16. Ламп С. П., Армс К. Введение в биологию. Москва, 1988.
17. Langer A. The Illusion of Control // J. Personality and Social Psychology. 1975, vol. 32, p. 311–328.
19. Лоренц К. Человек находит друга. Москва, 1990.

20. Lumsden C., Wilson E. O. *Promethean Fire*. Cambridge, 1983.

21. Otto K. Kai kurios svarbiausios metodologinės šiuolaikinės vystymosi psichologijos tendencijos // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. *Psichologija*. 1983, t. 4, p. 3–14.

22. Рьююз М. Эволюционная этика: здоровая перспектива или окончательное одряхление? // *Вопросы философии*. 1989, № 1.

23. Рьююз М., Уилсон Э. Дарвинизм и этика // *Вопросы философии*. 1987, № 1.

24. Seligman M. *Helplessness*. San Francisco, 1975.

25. Советский энциклопедический словарь. Москва, 1984.

26. Смирнов И. Н., Толстов А. Б. Философский вклад дарвинизма: натуралистическая версия Майкла Рьюза // *Вопросы философии*. 1987, № 1.

27. Smith J. M. The Evolution of Behavior // *Scientific American*, 1978, vol. 239(3), p. 176–193.

28. Spencer H. *The Principles of Ethnics*. Vol. I. New York, 1902.

29. Спенсер Г. Данные науки о нравственности. Санкт-Петербург, 1880. С. 122–134.

30. Suslavičius A. *Socialinė psichologija*. Vilnius, 1998. P. 137–157.

31. Šveiceris A. *Kultūra ir etika*. Vilnius, 1989. P. 163–181.

32. Trivers R. L. The Evolution of Reciprocal Altruism // *Quarterly Review of Biology*. 1971, vol. 46, p. 35–57.

33. Wilson E. O. *Sociobiology: The new synthesis*. London, 1976.

34. Žemaitis V. *Pasaulietinė etika Lietuvoje (XIX a. pab.–XX a. pr.)*. Vilnius, 1986. P. 19–21, 68.

35. Žukauskienė R. *Raidos psichologija*. Vilnius, 1996.

EVOLUTIONARY ETHICS: SEARCHING FOR THE SOURCES OF ALTRUISM

Grita Skujienė

Summary

„Altruism“ is one of many concepts for expressing the content of morals. The article presents and overviews the main concepts of „altruism“ by evolutionary ethics and present analysis of the questions: What kind of phenomenon is altruism and kind of relations has it with egoism? Is altruism as well as egoism given to us by nature or do we acquire it in the course of bringing up? In what way have the regulations of altruism consolidated in human society and what is the significant of it for a person?

The author argues that at present altruism is identified with self-renunciations and sacrifice and this is an extreme interpretation of the subject. H. Spencer, the other followers of evolutionary ethics and sociobiologist claim that altruism is „all the coonskins and unconscious actions that aim to save lives for the other individuals and from which suffer the doer's individual life.“ Altruistic and egoistic quality lies deep in nature of a modern person as inherited quality's expression of in which depend on level of the society the individual lives. Sacrifice of modern people in any

extreme situations is the reflection of ancient need to preserve species, population, community: only the groups, members of which sacrificed for the sake of the whole group, survived.

The author comes to the conclusions:

1. „Biological altruism“ that we can found in all living communities is the origin of our ethical (moral) and social altruism.

2. With evolution of human consciousness, instinctive and natural human desire to help somebody in misfortune is gradually decreasing with conceiving of a number of valid excuses until an edge abatement of one's own responsibility: when all saving work is leaving for the official State services.

3. The role of society and education for the expression of altruistic behavior of a concrete person is negative: all the qualities related with altruism (for example, compassion, rightness, spontaneity and other) are gradually decreasing. This process excites a depression in the man's mentality and causes an increasing of senses of loneliness, of great anxiety and nonsense.

Įteikta 1999 12 28